

אוניברסיטת בר-אילן

דפוס פנאי בקרב בני נוער ערבים בישראל

סוסן עראקי

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך

בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן

תשע"ח

רמת גן

תקציר

מטרת המחקר הנוכחי היא לבדוק את תרבות הפנאי בקרב בני נוער מהמגזר הערבי על פי משתנים דמוגרפיים: מצב סוציו-אקונומי, השכלת האב ומגדר. הספרות המחקרית רואה במעמד החברתי, גיל, מגדר, מצב נפשי ורמת ההשכלה גורמים חשובים בהתנהלות בשעות הפנאי, ואולי גם גורמים המגבילים את עיסוקי הפנאי, ומשפיעים על בחירת עיסוקי הפנאי (כהן ועמיתיו, 2008). לכן המחקר הנוכחי בודק חלק מגורמים אלה ואת מידת השפעתם על התנהלות שעות הפנאי בקרב בני נוער ערבים.

בני נוער מהווים שיעור גבוה באוכלוסייה הערבית והם מרכיב מרכזי בחיי החברה. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 2007 מנתה קבוצת בני נוער (בני 12-18) כ-218.800 נפש (כ-15.3% מכלל האוכלוסייה הערבית בישראל). שיעורם הגבוה של בני נוער באוכלוסייה והיותם מרכיב מרכזי בחיי החברה הערבית, וכן פער הדורות המתרחב בין הורים לבנים מהווים חשיבות וצורך רב לעיסוק בשכבת גיל זו (אבו-עסבה, 2010).

מחקר זה מצטרף למספר מצומצם של מחקרים שחקרו את נושא "הפנאי" על מנת לאפשר הבנה רחבה של תרבות הפנאי בקרב קבוצה זאת, ולחקור את צורת הבילוי שלהם בשעות הפנאי. כמו כן, נוכל לבחון את התמורות שעוברות על החברה הערבית בכללה, בהיותה מיעוט בעלת מאפיינים ייחודיים.

ליבון סוגיה זו עשוי לתרום לזיהוי דרכים לקידום חינוכי-תרבותי של החברה הערבית, ובכך לתת ביטוי גם להיבט יישומי. המחקר ישפוך אור על דפוסי הפנאי בקרב נוער ערבי ועל הגורמים המניעים לצריכה דיפרנציאלית של הפנאי, ובכך טמונה חשיבותו התיאורטית.

תרבות הפנאי של בני נוער ערבים, מושפעת גם היא מהתרבות של החברה הישראלית המודרנית בכלל, ומהתרבות של בני הנוער הישראלי בפרט. חמדאן (Hamdan, 2005) רואה כי חשיפתם של בני הנוער הערבים לאמצעי התקשורת ההמוניים, לדוגמה, לטלוויזיה ולאינטרנט, ויצירת קשרים אינטנסיביים עם החברה העירונית, הביאה אותם לאימוץ ערכים חדשים, המדגישים את ערכו של האינדיבידואל, לעומת ערכים המתמקדים בקולקטיב. ערכים אלה זרים ואינם מקובלים בתרבות הערבית המסורתית.

הספרות המחקרית מציינת כי קיים מחסור בהיצע של מוסדות תרבות בסיסיים, כמו ספריות ציבוריות וספריות בתי-ספר, וכן מחסור בתחומים אחרים של היצירה והאמנויות בכפרים הערביים. מכיוון שתחום זה סובל ממחסור ומעשייה מעטה, כך פעילויות תרבות שונות אינן מתקיימות בכפרים ערביים, כמו קולנוע ומוזיאונים (מנאע, 2000). בהקשר זה, ראוי להוסיף כי פערים בין האוכלוסייה הערבית לאוכלוסייה היהודית בתחום הכלכלי, בנוסף למצוקה הכלכלית שאופפת את האוכלוסייה הערבית, משפיעים על צורות הבילוי בשעות הפנאי ועל ההשתתפות בפעילויות התרבותיות הרצויות, הואיל וצריכת מוצרי תרבות שונים דורשת הוצאה כספית (שחאדה, 2004).

המחקר הנוכחי בחן אם יש הבדלים בין בנים לבנות בהעדפותיהם בבילוי בשעות הפנאי. כיוון שבחברה הערבית המסורתית יש חלוקה ברורה בין תפקידים של גברים לתפקידים של נשים, רצינו לבדוק אם יש הבדלים מגדריים בדפוסי הפנאי, ובאלו תחומים.

הממצאים של הפרסום של מכון ון ליר (צמרת-קרצ'ר, הרצוג, וחזן, 2015) הבודקים את אי-השוויון המגדרי בממד החברה הערבית, מציגים תמונה מדאיגה מבחינת אי השוויון בין שני המינים, תוצאות אלו מעידות כי מצבן של הנשים הערביות בישראל עדיין רחוק מאוד משוויון. ממצאים אלו עשויים לשקף ניתוק וסגירות של החברה הערבית, שאי-השוויון בין המינים בה עדיין גבוה, מה שמסביר, כנראה, את ההבדלים המגדריים אשר נצפו במחקר הנוכחי בבילוי שעות הפנאי. הבדלים אלה מוכיחים כי המשפחה הערבית נשארה משפחה מסורתית עד היום.

ממצא נוסף שעלה במחקר הנוכחי קישר בין דפוסי הבילוי להשתייכות למעמד הסוציו-אקונומי: ראינו שבני נוער ערבים מן המעמד הסוציו-אקונומי הגבוה משתמשים במחשבים ובאינטרנט למטרות של לימודים ומשחק יותר מאלו מהמעמד הסוציו-אקונומי הנמוך. ההבדלים בין הרמות הכלכליות מעידים על התמורות המשמעותיות שעוברות על המשפחה הערבית המסורתית במדינת ישראל.

ההתפתחות הטכנולוגית האיצה תהליכים רבים ויצרה שינויים רבים במערכות שונות, שגרמו גם לשינויים ערכיים, שלהם השלכה ישירה על נושא תרבות הפנאי (אדוני, 1979). השינויים הביאו לשיפורים טכנולוגיים מרחיקי לכת ועלייה ברמת החיים, והם הגדילו את מגוון אפשרויות הבילוי והעיסוק העומדים לרשות הפרט. הם אף הגדילו את הזמן הפנוי שבו ניתן לנצל אפשרויות אלו (גולדברג, 1995; כ"ץ וגורביץ, 1973; כ"ץ ועמיתיו, 2000).

שאלות המחקר

- א. האם קיימים הבדלים בתפיסת מושג הפנאי של בני נוער במגזר הערבי על פי מעמד סוציו-אקונומי ומגדר?
- ב. האם קיימים הבדלים במניעים לעיסוק בפעילויות פנאי של בני נוער במגזר הערבי על פי מעמד סוציו-אקונומי ומגדר?
- ג. האם קיימים הבדלים בחשיבות המיוחסת לפעילות הפנאי לעומת הזמן המיוחס לה בקרב בני נוער במגזר הערבי על פי מעמד סוציו-אקונומי ומגדר?
- ד. האם קיימים הבדלים בדפוסי הפנאי של בני נוער במגזר הערבי על פי מעמד סוציו-אקונומי ומגדר?
- ה. האם קיימים הבדלים בשימוש במחשב על פי מצב סוציו-אקונומי ומגדר?

השערות המחקר

- א. יימצאו הבדלים בין המגדרים השונים ביחס למדד הפנאי.

- ב. יימצאו הבדלים בין רמות סוציו-אקונומיות שונות במדדי הפנאי.
- ג. תימצא אינטראקציה בין המגדר והרמה הסוציואקונומית לבין מדדי הפנאי.

השיטה

אוכלוסיית ומדגם המחקר

במחקר השתתפו 318 תלמידים בין הגילים 12-16, הגיל הממוצע עמד על 14 (סטיית תקן 0.91). מתוך כלל התלמידים שהשתתפו בסקר 60% היו בנות ו-40% בנים.

כלי המחקר

לצורך המחקר הנוכחי נעזרנו במספר שאלונים שחקרו את דפוסי הפנאי בקרב הנוער. השאלות עודכנו, חלק מהפריטים הושמטו, והשאלות תורגמו לערבית.

המבנה של השאלון שהוצג לנבדקים כלל פריטים מתחומים שונים של היבטים של הפנאי.

החלק הראשון של השאלון כולל: שאלות 1-10 "משתני רקע": יישוב, גיל, מין, עיסוק אבי המשפחה, השכלת האב, מספר האחים והאחיות, מספר החדרים בבית, חברות בתנועת נוער, אם פעיל במסגרת התנדבותית.

החלק השני של השאלון כולל: שאלה 11 "תפיסת מושג הפנאי". מטרתה היא שהנבדק יגדיר את הפנאי, ויציין מה משמעות הפנאי עבורו. השאלה מורכבת מ-10 פריטים של אפשרויות פנאי, כגון הנאה ומפגש חברתי.

החלק השלישי של השאלון: שאלה 12 נועדה לבדוק מהם המניעים לעיסוק בפנאי אצל בני הנוער המשתתפים במחקר. בשאלה הזאת נערכו שינויים באותה צורה שנערכו בשאלה מס' 8. השאלה מתייחסת לדירוג המניעים לעיסוק בפנאי, והיא כוללת 7 פריטים שאותם נתבקש הנבדק לדרג לפי סולם ליקרט מ-1 (בכלל לא) עד 5 (במידה רבה מאוד). הפריטים התבססו על המאמר של רפופרט ורפופרט (Rapoport & Rapoport, 1975) על צעירים וזמן פנוי, ועל בסיס מחקרם של סקלס (Scales, 1991) ופיטמן (Pitman, 1991) המתייחסים לצרכים הבסיסיים של הנוער.

החלק הרביעי של השאלון: שאלה 13 עוסקת בחשיבות המיוחסת לפעילות פנאי לעומת הזמן המיוחס לה. השאלה מורכבת מ-24 פריטים, ובכל פריט מצוין סוג של בילוי, ועל הנבדק להעריך את הזמן שהוא מקדיש לבילוי. סולם התשובות הוא נע מ-1 עד 5 בסולם ליקרט: 1 כלל לא מייצג, ו-5 מייצג רב מאוד.

החלק החמישי של השאלון: שאלה 14 "דפוסי פנאי לפי תדירות": השאלה עוסקת בתדירות של פעילויות הפנאי ומבוססת על השאלון של סיוון (1984). השאלה מורכבת מ-30 פריטים, שכל פריט

מייצג סוג בילוי והנבדק מציין את מידת התדירות של העיסוק בבילוי זה. סולם התשובות הוא מ-1 עד 8 בסולם ליקרט: 1 בכלל לא מייצג, ו-8 מייצג כמעט בכל יום.

החלק השישי של השאלון: שימוש במחשבים ובאינטרנט. שאלות 15-22. השאלון נלקח ממחקר שערכה שמלא (1999).

השאלון המקורי מורכב מ-20 שאלות (הושמטו כמה פריטים לא רלוונטיים לצורך המחקר הנוכחי) (שמלא, 1999).

הליך המחקר ועיבוד הנתונים

לניתוח הנתונים של התוצאות שנתקבלו מהשאלון, ולבדיקת השערות המחקר השתמשנו בתוכנת SPSS. להשוואות בין הקבוצות השונות נעשו ניתוחים סטטיסטיים מתאימים, כמו מבחני t, ניתוח שונות דו כיווני (MANOVA) לבדיקת הבדלים בין המדדים השונים על פי מגדר ורמה סוציאקונומית.

ממצאים

בחלק זה יוצגו ממצאי המחקר על פי ההשערות השונות.

השערה 1: הבדלים במדדי הפנאי בין בנים לבנות

בבחינת ההשפעה של מגדר על כל אחד מן המשתנים התלויים, נמצאו הבדלים הבאים:

א. נמצא כי בנים תופסים את הפנאי כפעילות חופשית יותר ($M = 3.42$) מבנות ($M =$

$$(3.23) (F(1, 292) = 5.11, p = 0.025, \text{Eta}^2 = 0.160).$$

ב. נמצא כי בנים משקיעים יותר זמן ($M = 2.73$) מבנות ($M = 2.62$) בפעולות פנאי בעלות

$$\text{משמעות} (F(1, 292) = 5.08, p = .008, \text{Eta}^2 = 0.030).$$

ג. בנים עוסקים בתדירות גבוהה מבנות בדפוס פנאי של קניות ($F(1, 292) = 9.87, p < .01, \text{Eta}^2 = .033$).

ד. כמו כן נמצא כי בנים ($M = 5.12$) עוסקים בתדירות גבוהה יותר מבנות ($M = 4.86$) בלימוד באמצעות מחשב מחוץ למסגרת הבית ספרית ($F(1, 292) = 5.40, p < .05, \text{Eta}^2 = .018$).

השערה 2: הבדלים בין רמות סוציו-אקונומיות (כולל השכלת האב) במדדי הפנאי

בבחינת ההשפעה של מצב סוציו-אקונומי על כל אחד מן המשתנים התלויים, נמצאו ההבדלים : בני נוער ממשפחות במעמד סוציו-אקונומי גבוה עוסקים במחשבים לצרכים לימודיים יותר מתלמידים במצב סוציו-אקונומי נמוך ($F(2, 292)=4.26, p < .05, \text{Eta}^2 = .028$). בהמשך לכך, נערים מרמה סוציו-אקונומית גבוהה משחקים במחשב יותר מבני נוער ממעמד סוציו-אקונומי נמוך ($F(2, 292) = 3.37, p < .05, \text{Eta}^2 = .023$).

דיון סיכום ומסקנות

בחנו את ההבדלים בין בני לבנות **בתפיסת הפנאי**, ונמצא כי בני תופסים את העיסוק בפנאי כפעילות חופשית יותר מבנות. לא נמצאו הבדלים מגדריים והבדלים ברמה הסוציו אקונומית בגורמים **"התפתחות אישית"** ו**"צורך חברתי"**, בתפיסת הפנאי.

בנוגע להבדלים **במניעים לעיסוק בפנאי** המבוססים על **"ציאה מהשגרה"** ו**"פיתוח יכולת אישית"**, לא נמצאו הבדלים מגדריים, סוציו-אקונומיים או שקשורים להשכלת האב.

בהתייחס להבדלים המגדריים **בחשיבות המיוחסת לזמן הפנאי**, נמצא כי הניקוד של הבנים גבוה מהניקוד של הבנות במשתנה **"הקדשת זמן לפעילויות משמעותיות"**, אך לא נמצאו הבדלים מגדריים במשתנה **"הקדשת זמן לפעילויות חברתיות"**.

בבדיקת ההבדלים בין המגדרים **בדפוסי הפנאי**, נמצא כי בני עוסקים בתדירות גבוהה מבנות ב**"פעולות קנייה"** וכן ב**"פעולות לימוד"**. בנוגע למצב סוציו-אקונומי והשכלת האב נמצא כי ילדים במצב סוציו-אקונומי גבוה מתעסקים יותר ב**"פעולות לימוד"** בהשוואה לילדים במצב סוציו-אקונומי נמוך, ולא נמצאו הבדלים בדפוסי הפנאי במשתנה **"פעולות קנייה"** בהשוואת הרמה הסוציו-אקונומית.

בבחינת המשתנים **בשימוש במחשב**, לא נמצאו הבדלים מגדריים ב**"עיסוק במחשבים מבחינה לימודית"**, **"עיסוק במחשבים מבחינת משחק"**, **"עיסוק באינטרנט מבחינה לימודית"** ו**"עיסוק באינטרנט מבחינת משחק"**. כשבדקנו את ההבדלים בין המשתנים לפי הרמה הסוציו-אקונומית והשכלת האב, מצאנו שבני נוער במצב סוציו-אקונומי גבוה עוסקים ב**"מחשבים מבחינת משחק"** יותר מחבריהם המשתייכים לרמה סוציו-אקונומית נמוכה. כמו כן, עלה במחקר שתלמידים במצב סוציו-אקונומי גבוה מתעסקים ב**"מחשבים מבחינה לימודית"** יותר מבני נוער ממעמד סוציו-אקונומי נמוך.

כפי שצוין לעיל, ממצאי המחקר הנוכחי מציגים הבדלים **בתפיסת הפנאי** בין בני לבנות, וכן הבדלים **בדפוסי הפנאי** בין נבדקים השייכים לרמות סוציו-אקונומיות שונות. העובדה שהבנים עוסקים בתדירות רבה יותר בכל אחד מן הפרמטרים הללו מעלה אחת השאלות המרכזיות בעקבות הממצאים והיא: איך מתפרשים ההבדלים המגדריים הבולטים בהקשר של תפיסת הפנאי?

חשוב לציין כי לא בכל המשתנים נמצאו הבדלים מגדריים או סוציו-אקונומיים בנוגע **לתפיסת הפנאי**, **למניעים לעיסוק בפנאי**, **ולחשיבות המיוחסת לפעילות הפנאי**. ממצאים אלו תואמים את

הגדרות הפנאי שהוצגו בסקירת הספרות, שהפנאי בחברה המודרנית נתפס לגיטימי ושוויוני, והוא בעל אופי ספונטני בהתאם לרצונו ונטיית ליבו של היחיד (בר-לב, 1990; ; Kraus, 1971; Kelly, 1983; Meyer, Brightbill, & Sessom, 1969). לכן יכולנו לשער שכמעט לא יימצאו הבדלים מגדריים **בתפיסת הפנאי, בעיסוקי הפנאי, והחשיבות המיוחסת לפנאי**, מכיוון שמדובר בתפיסות ובעיסוקים אישיים וייחודיים לפרט, שאינם מושפעים מגורמים אחרים מלבד רצונו של הפרט.

אך למרות זאת חשוב לציין כי במחקר הנוכחי נמצאו הבדלים מגדריים מובהקים בחברה הערבית בכמה משתנים **בתפיסת הפנאי ובדפוסי הפנאי**: נמצא כי בנים נוטים לבחור פעילויות פנאי המקושרות עם **"פעילות חופשית"** יותר מבנות, בנים מקדישים יותר זמן **"לפעילויות משמעותיות"** ובנים עוסקים יותר מבנות **"בפעולות לימוד"** ו **"בקניות"**. מצב זה אכן מלמד על פער מגדרי די משמעותי **בתפיסת הפנאי** ובהעדפות פעילויות הבילוי. הבדלים מגדריים **בתפיסת הפנאי** הוצגו בסקירה התיאורטית (כהן ועמיתים, 2008; נקר, 2000; Mesch, 2001), והם יכולים להיות קשורים לאופן תפיסת הפנאי הקיים כמעט בכל מדינה מודרנית, ולא דווקא בחברה המסורתית או הערבית ישראלית.

בהתייחס להבדלים המגדריים **בחשיבות המיוחסת לזמן הפנאי** במחקר הנוכחי נצפה כי תלמידים מקדישים זמן **"לפעילויות משמעותיות"** יותר מבנות, אך לא נמצאו הבדלים מגדריים במשתנה **"הקדשת זמן לפעילויות חברתיות"**. לא נמצאו הבדלים בין **המעמדות הסוציו-אקונומיים** ובין **הרמות של השכלת האב** כשבדקנו את היחס בין **החשיבות המיוחסת לפעילות לזמן המיוחס לה**.

מבחינת הזמן המוקדש לכל פעילות, נמצא שמרבית הפעילויות להן מוקדש הזמן הרב ביותר הן פעילויות חברתיות באופיין. **"בילוי עם חברים"** היא הפעילות המרכזית ביותר הן מבחינת הזמן המוקדש לה, והן מבחינת החשיבות שמייחסים לה התלמידים.

אפשר להניח לאור ממצאי המחקר הנוכחי כי ככל שעולה המצב הכלכלי המשפחתי של בני הנוער, עולים אחוזי צריכת אמצעי התקשורת כגון: צפייה בטלוויזיה, בוידאו והעיסוק במשחקי מחשב. נוסף על כך, נמצא כי ככל שעולה השכלת ההורים, כך גם עולים אחוזי התלמידים שבביתם מחשב אישי ומכשיר וידאו, ועולה אחוז התלמידים הקוראים ספרים, עיתונים וכתבי עת, ועולה אחוז התלמידים המבקרים בקונצרט, בהצגות תיאטרון, במופעי בידור או קולנוע, וכן עולה אחוז התלמידים המשתתפים בתנועות נוער ובמחנות נוער בחופשות הקיץ (במקרה ומוסדות אלה קיימים במגזר הערבי). ממצאים אלה תואמים את ממצאיהם של מספר מחקרים אחרים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה [הלמ"ס], 1992; נקר, 2000; Mesch, 2001).

לסיכום, אם נשווה את דפוסי הבילוי של בני נוער ערבים כיום, לאלה המופיעים במחקרו של סרצור (1971), אשר בדק את דפוסי הבילוי של תלמידי בתי הספר העל-יסודיים באזור המרכז, לא נמצא הבדלים משמעותיים בדפוסי הבילוי. זוהי תמונת מצב קשה ומאכזבת מאוד אשר מעידה על אי סגירת פערים בתחום הזה.

מחקרים קודמים הראו כי בני נוער ערבים בישראל, ובפרט בעשור האחרון, נחשפים לתכנים מערביים ולמודרניזציה באמצעות תקשורת ההמונים, (לדוגמה, הטלוויזיה והאינטרנט), וליצירת קשרים אינטנסיביים עם החברה העירונית. חשיפה זו הביאה אותם לאימוץ ערכים חדשים,

המדגישים את ערכו של האינדיבידואל, לעומת ערכים המתמקדים בקולקטיב. ערכים אלה זרים ואינם מקובלים בתרבות הערבית המסורתית, ובכך נוצר קונפליקט בין בני הנוער לבין הוריהם המסורתיים (Hamdan, 2005).

כדי לבדוק את השפעת תהליך המודרניזציה בכל הקשור לתפיסת זמן הפנאי, היה חשוב להבין את משמעות זמן הפנאי של בני הנוער. כפי שעולה מתוצאות המחקר הנוכחי, אפשר לראות, בתפיסת זמן הפנאי סימנים המצביעים על תהליך מודרניזציה המתרחש בחברה הערבית. לכן חשוב לראות את ההבדלים שנמצאו במחקר הנוכחי במבט רחב, כמשקפים את השינויים בחברה הערבית. לפי הספרות התיאורטית, שינוי זה מקיף תחומים רבים, וביניהם צמצום יחסי של ההבדלים המגדריים, ועלייה בהשכלה וחשיפה לתרבות המערבית. כך ערכים מודרניים מסוימים כמו- שינויים כלכליים ומעבר למודרניזציה, שינויים במעמד האשה בחברה, שינויים טכנולוגיים, חדירת חידושי הטכנולוגיה והמודרניזציה, השלטון הדמוקרטי וחוקיו, השפעת החברה היהודית, חשיפה לתקשורת, אימוץ שיטות הוראה מודרניות, תעסוקה וחדירה למקצועות יוקרתיים יותר במקום החקלאות ושינויים נוספים - מתחילים להיכנס אל החברה הערבית, ובמיוחד בקרב הצעירים, ומשנים את האופן שבו הפנאי נתפס על ידם (אביצור, 1987; אלחאג', 1997). זהו תהליך שעובר על החברה הערבית בכללה, אבל מתבטא בעיקר במעמד הסוציו-אקונומי הגבוה.

במחקר עתידי יש צורך במחקר מעמיק נוסף כדי לבסס את הקשר בין רמת המסורתיות שלה משפחה לבין הרמה הסוציו-אקונומית שלה, כך שנמצא קשר בין משפחה מסורתית לבין מעמד סוציו-אקונומי נמוך ובין משפחה מודרנית ומעמד סוציו-אקונומי גבוה.

במחקר עתידי אציע להמשיך ולחקור באופן מעמיק את דפוסי הפנאי, תפיסות הפנאי ואת המניעים לעיסוק בפנאי בחברה הערבית על ידי בחירת מדגמים אחרים במקומות שונים בארץ וגילאים שונים והשוואה ביניהם. זאת משום שהמחקר הנוכחי אינו מהווה מדגם מייצג של כלל האוכלוסייה הערבית בארץ אלא של אזור אחד בלבד. בהתבסס על מחקר זה, אציע למפות את הנתונים, ולהשוות את הממצאים החדשים לממצאי המחקר הנוכחי, מה שיספק אפשרויות להשוואת אוכלוסיות מגוונות. יתרה מזאת, כך אפשר יהיה לבחון ישירות את תפיסת הפנאי ביחס למשתנים הדמוגרפיים: מצב סוציו-אקונומי, מגדר והשכלת האב, אשר נבדקו במחקר הנוכחי, ולבדוק את מידת ההתאמה של תפיסת הפנאי ביחס לתפיסה המסורתית או לתפיסה המודרנית.

המחקר הנוכחי מצטרף למספר מצומצם של מחקרים שעסקו בנושא הפנאי בחברה הערבית בישראל, וחשיבותו מתבטאת בהצגת הצעות יישומיות שישפרו את תרבות הפנאי בחברה הערבית הישראלית בעתיד. זאת בשל הפרדוקס שנוצר: בני הנוער הערבים מעוניינים להתנסות בבילוי פנאי כמו חבריהם היהודים, כפי שהם נחשפים אליהם באמצעי התקשורת, ומאידך יש בפניהם חסמים פיזיים, טכניים ומנטליים. לכן אפשר לברר ולבדוק מהם הצרכים הרצויים ביותר לבני נוער ערבים בשיתוף עם הוריהם על ידי עריכת מחקרים עתידיים, ובכך ההנהגה תוכל להכריע בחלוקת המשאבים, הקצאת תקציבים ופריסת תוכניות עכשוויות ומתאימות לקידום החינוך. כך החובה תהיה מוטלת על הממשלה, הארגונים ומוסדות המדינה לטפל במגזר הערבי ולשים את הצרכים שלו על סדר היום של המדינה כדי לצמצם פערים, ולמצוא את הדרכים שיאפשרו לבני נוער הערבים לבטא בחיים הציבוריים את תרבותם וזהותם באופן נאות ומכובד, ולממש את השוויון האמיתי.